

Tarjó.

In memoriam cari amici V. Csúry.

Sándor István „Toldalék a' magyar-deák szókönyvhöz“ (Bécs, 1808) c. művében a többi közt ez van:

„*Tarjó*. Szarvas marhának betegsége, másként *Sarjazás*.“
„*Sarjazás*. Szarvas marhának betegsége.“

Sándor szótárából a szót *Kresznerics* így közli: „*Tarju*. Szarvas marhának betegsége, másként: *Sarjazás*. S. I.“ *Kresznerics* nyomán közlik a szót: Tzs. 1838: „*Tarju*: eine hornviehkrankheit“; *Ball. Telj. Sz.*: „*Tarju*: szarvasmarhák betegsége.“

Az első adat, amelyet a 'szarvasmarha betegsége' jelentésű *tarjó*-ra ismerek, *Grossinger* „*Universa historia physica r. Hungariae*“ című művében van. A betegség az I. köt. (megj. 1793-ban) 158., és az V. köt. (megjelent 1797-ben) 201. lapján van. Az I. 158. lapon lévő rész magyar fordításban így hangzik:

„Ártalmasabb a szarvasmarha belső betegsége, amelyet hazánkban *Tarjó*-nak hívnak: amikor az epe hólyagja a marhában megdagad, az epe (sárvíz) kiömlik és a bélfodorerek kifeszülnek. Ha ehhez a betegséghez, amint történni szokott, hasmenés is hozzájárul, a marha három napon belül elpusztul, s a legerősebb tiszamenti szarvasmarha is alig bírja ki tovább e betegséget. Az e betegségben szenvedő marhák nehéz lélekzés közt nyögnek s léleketztvételnél mint az asthmaticusok nagy nehézségekkel küzdenek. A beteg marhát galóca-gombával gyógyítják. Ennek sóval kevert porával a beteg állat nyelvét bekenik s a porból be is adnak neki. Ezen felül annak az edénynek a fenekére, amelyből az állat iszik, a galóca-gomba egy darabját odaszegeznek. Ezzel a gyógyszerrel a beteg állat rút búzzal telt belső-részei (belei) a gennyes nedvektől megtisztulnak, s lassan a szarvasmarha meggyógyul. Emlékszem rá, hogy kétszáz szarvasmarha, amelyet istállómban hízlaltak,

e betegségben hirtelen megbetegedett, de ezen idejében alkalmazott gyógyszerrel ismét egészséges lett.“¹

Az V. 201. lapon lévő rész magyar fordításban így hangzik :

„Agaricus, vagy agaricum, magyarul *fehér Tseh-tapló*... Idejében alkalmazva a barmok betegségét elhárítja és megzabolázza, mikor a szarvasmarha abban a betegségben szenved, melyet a magyarok *Tarjó* néven neveznek; a gombát annak az edénynek a fenekére szegezik, amelyből a barmok isznak...“²

Grossinger nyelvi adata nyelvtudományi irodalmunkban nem ismert, de leírása a betegségről a névvel együtt az állattani irodalomban sem ismert. Érdeklődtem szakembereknél az iránt, miféle betegség a leírt betegség. Hogy járványszerű, az kétségtelen. Az volt a nézetük, hogy *Grossinger tarjó*-ja nyilván a ma keleti marhavész néven ismert járványos betegség. Hogy lépfene volna, azt egyik sem mondta.

A továbbiakban engem persze a *tarjó* nyelvi eredete érdekelt és érdekel. Fentebb idéztem *tarju* alakváltozatát és *Sándor István*nak azt az értesítését, hogy e szarvasmarha-betegség más magyar neve *sarjazás*. Az orvostudományban *sarjazás* = „proliferatio, granulatio, szaporodás, növekedés (bimbózás útján), eredeti felszínét túlhaladó sebszövet szaporodás“ (l. *Maninger—Bakay*, Onom. med. 131, 275; *Csász*, Állatorv. műszótár). Lehet, hogy *Grossinger tarjó*-ja olyan állati belső betegség, mely foltokban ütődik ki a bőrre: sarjadzik (v. ö. *tálló*, *tárgyag* MTsz. II. 642, 645 és alább is).

Grossinger, illetőleg *Sándor István tarjó* szavát későbbi szótáraink *tarju* alakban közlik, nyilván *Kr.* alapján. *Sándor I.*-nál a betegség neve *tarjó*, de: „*Tarjű mogyoró*“ nála a „*Radix scrofilariae(!)*“ = a görvélyfű gyökere. A *tarju* alak is csak *Bloch* 1846, *CzF.* és *Ball.* Telj.Sz.-ban van, utánuk a szótárak-

¹ „Nocentior est internus boum morbus, qui in Patria *Tarjó* nominatur: quum vesica fellis in bove tumescit, bilis diffunditur, ac venae mesenterii distenduntur: quod si huic malo, ut fieri assolet, diarrhaea accedet, boves intra triduum intereunt, vixque robustissimus bos Tibiscanus diutius durat: hoc morbo correpti boves gravi anhelitu gemunt, ac velut asthmatici difficultate respirii premuntur: medetur aegris agaricum, cujus pulvere sale mixto bovis lingua perfricatur; pulvis quoque sumendus illi porrigitur; frustum hujus fungi vasis fundo acclavatur, ex quo boves aquam hauriunt; hoc medio pecoris viscera tetro cum odore a purulento humore purgantur, sensimque boves consanantur; meminisse ducentos boves in stabulo saginatos hoc malo repente correptos fuisse; at hoc remedio tempestive adhibito in integrum restitutos.“

² „Agaricus, sive agaricum Hungaris *Tseh-tapló* albus... Pecorum luem tempestive adhibitus praeventit et domat, quum Boves morbo, quem Hungari *Tarjó* appellant, laborant; fungus vasis fundo acclavatur, ex quo pecora bibunt...“

ból a szó eltűnik. *Bloch* a *tarjut* ‚kelevény‘-nek értelmezi, *CzF.* a *tarjag*-gal azonosítja s ‚kelevény‘-nek értelmezi, s mindkettlen idevonják a *taragy* ‚kelevény‘ szót; v. ö.:

Bloch 1846: „*Tarju* l. *Taragy*“; „*Taragy*, das Geschwür“ [*CzF.*: „*Tarju*, tarjut. l. *Tarjag* l.“]; „*Tarjag*, tarjagot. 1. Mérges fakadék, vagy bibiressó, vagy csomó az állati testen, különösen a szarvasmarhákön. Szegedi tájszólással: *taragy* v. *táragy* (*Nátlly József*)“.

A *tarju*, *tarjú* szó, mint említettem, újabb szótárainkból hiányzik, nincs meg a NySz.-ban sem, ellenben a *táragy* a MTsz.-ban megvan.

A MTsz. a *táragy* szót a *tályog* alakváltozatának tartja, ugyanígy *Csösz*: „Állatorvosi műszótára.“ Hogy ezeknek a szavaknak a *tarjó* ~ *tarjú*, *tarjag*, *tálygú*, amely szintén ‚fekély, tályog‘ jelentésű, szavakhoz való viszonyát némileg is megállapíthassam, előbb közlöm az idevonatkozó szavakat csoportosítva valamennyi általam ismert alakváltozatukkal. A *tályog* ~ *tár* szóval legutoljára *Beke Ödön* foglalkozott (v. ö. Régi és ritka szavak Dunántúl. Dunántúli Szemle könyvei: 186. 1941—42.). Cikkét „*Beke*“ rövidítéssel idézem.

A tekintetbe jövő szavak a következők:

1. **tálygú** [NySz., SzD², MTsz. Alakv.: *tálygu* Nyr. LX, 151. A NySz.-ban közölt *talé*, *thalo* olv. *taló* v. *táló* alakv.-okat l. *tálló* a. lejjebb], 1. ‚vomica, fekély, tályog‘; 2. ‚struma, golyva‘ NySz., *Csösz*.

2. **tálló** [MTsz. *Csösz*. — Alakv.: *tályó*, esetleg: *talyó* (egy adat a XVII. 2. feléből, írva *talio* Nyr. XXIX. 259 és innen *Beke*; *Beke Ö.*; Nyr. LX, 151 ez adatot *tálgó*-nak olvassa s a *tálygú*-t ebből származtatja. Mint-hogy *l+j*-ből nyelvünkben válhat *-ll*: *gondulla*; *-jj*: *ajja*; *-j*: *szójon*, s válhat *-l'* s ebből *-gy*: *Strigy*, *l+gy*-re azonban alig van példa, azért *tálygú*-ról való származtatása, úgyszintén *tálgó* olvasása elfogadhatatlan); *tálu* *Beke*; *táló*, esetleg *taló* is (v. ö. NySz. *tálygú* a. *thalo*, 1551-ből, l. *Beke*; *M. Kossa* II, 311, 374.); *tállu* *Beke* és v. ö. *tállugyökér*, *viértállu* *Beke*; *talé* NySz. *tálygú* a., *Csösz*, *Beke*; *talé* MTsz. és v. ö. *vértalé* MTsz., ebből: *vértál* MTsz., *Beke*, *vértán* MTsz., *vértár* *Beke*]. 1. ‚vomica, fekély, tályog‘ NySz., MTsz., *MKossa* i. h.; 2. ‚marhabetegség neve‘ MTsz.; ‚lépfene‘ *Csösz*.

3. **tályog** [NySz., SzD², *Simai*, Végt. I. 49., *Márt.* 1800 stb. stb. — Alakv.: *tályag* ~ *tájag* SzD², MTsz., *Csösz*; *tájog* MTsz., *Csösz*, SzamSz. és v. ö. *vértályog* ~ *vértájog* MTsz., SzamSz.), ‚kelevény, daganat, fekély, seb, ein grosses geschwür, geschwür‘.

4. **táragy** [MTsz. *tályog* a., CzF., MNy. XXII, 346. — Első adat 1825-ből: „*táragy* — kelevény, vértorlása“ *Nátly*. — Alakv.: *tárigy* MTsz. i. h.; *taragy* Bloch 1846, CzF.] 1. „kelevény, daganat“; 2. „egy bizonyos lóbetegség neve“ l. MNy. XXII, 346, *M. Kossa*, MORv. Eml. II, 311; — *mejtáragyoz* [beteg lovat l. MNy. XXII, 346.] „*táragygyökérrel* gyógyít“; — *táragygyökér* [MTsz.; *táragyökér* MNy. I, 63] „a *Helleborus purpurascens* gyökere“ MNy. i. h.

5. +**tárgy** [egy adat 1516—18-ból: „*Contra Thargij Equorum*“ *Mészöly G.*: MNy. XIII, 272; szerinte a *tályog* szó; *M. Kossa*: MNy. XXII, 345, XXIII, 190, MORv. Eml. II. 311 szerint a *táragy* változata] ugyanaz a lóbetegség, ami a *táragy* 2. (l. azt fentebb).

6. **tarjag** [NySz., *Wagner*, Phras, *ulcus* a., SzD.² 226, 227, *Sokféle* VII. 235, *Simai*, Végt. I. 37, *Márt.* 1807, MTsz. *tályog* a., *Csősz* stb. stb. — Alakv.: *torjag* *Csősz* (Tseh Márton XVII. sz.-i művéből); *tarjág* *Wagner*, Phras. *vomica* a.; *tarjék* *Benkő S.*: Mértéklet 409; *tárjog* MTsz. i. h., *Csősz*; *tárgyag* MTsz. i. h. és uo. *farkastárgyag*] 1. „*vomica*, *ulcus*, kelevény, fekély, seb“; 2. „mérges belső kelés, vérfene“; 3. „kékes vörös érduzzadás“; 4. „sömör“; 5. „sömörforma folt a bőrön, bőrmoh“; 6. „bibireső“; „szemölcs“ (l. MNy. II, 215 szerint „*verruca* jelentésben *MA*-ban; a 3. kiadásban e jelentésben nem találok).

7. **Tár** *Kiss G.* szerint az Ormányságban „lassan gyűlő, nagy kelevény nagyon sok gennyel“ (l. *Beke*); v. ö. *tárkelevény* „nagyobb kelés, nagy fekély, tályog“ MTsz., *Beke*. Ez a *tár* lehet a *tárgy* (l. fentebb) változata.

Az 1—7. alatt felsorolt szavak eredete, valamint egymáshoz való viszonya nincsen tisztázva. *Munkácsi Bernát*: KSz. IX, 292, *Fokos Dávid*: Nyr. XXXVIII, 250 s utalásaiból következtetve a MTsz. is a *tályog* alakváltozatait látja bennük (így *Bárczi* is), a *tályog*-ot meg *Munkácsi* is, *Fokos* is török jövevényszónak magyarázza, amit *Gombocz Zoltán*, BTLw. c. művében jelentéstani okok miatt nem fogad el (így *Bárczi* is). — Szláv eredetű szónak mondja a *tályog*-ot *Gyarm. Voc.*, *Leschka*, El., *Mikl. Etwb.*, Slav. El. (innen *Ásbóth O.*, *Něskol’ko* 281), *Beke Ö.*: Nyr. LX, 151. Minthogy cikkemnek csupán a *tarjó* ~ *tarjú* eredete és hovatartozásának a megállapítása a célja, azért ezúttal a *tályog*-ról részletesebben nem írok. Szerintem a *tályog* a szláv nyelvekből nem fejthető meg. Én a *tályog*-ot elválasztom a *tarjag*-tól (így *Dank. Lex.* is). A *tályog* (változatok: *tálé*, *tálgú*, *tálló*, l. fentebb 1., 2., 3.) és a *tarjag* két külön szó. A *tarjag*-gal egy és ugyanabból az alapszóból származik *Grossinger* és *Sándor István tarjó* ~ *tarjú*-ja, azonban nem egymás

változatai, jöllehet olyan megfelelés, amilyen az *Imrek* ~ *Imreg* ~ *Imrő* keresztnév-helynév (v. ö. Varga, Bec. keresztnévek 55, Helységn. 1873), s egy-két más hasonló szó, név, így maga a *tályog* ~ *táló* ~ *tállú* támogatná ezt a feltevést. Szerintem a *tarjag* (vált. : *torjag*, *tarjék*, *tarjág*, *tárjog*, *tárgyag*) és a *tarjó* ~ *tarjú* közt alaktani szempontból olyan viszony van, amilyen van a *gömbölyeg* (l. NySz., Gyöngy. Tör., *Simai*, Végt. I. 47, TMNy. 528 stb.) és *gömbölyű* (l. NySz. stb.), *Homorog* ~ *Homrok* (hely, Bihar m. l. Csánki I. 619, *Jakó*, Bihar m., Helységn. 1873 stb.) és *homorú* (l. *Pais D.* : MNy. XIV, 67—70 stb.) között. Ezek igei származékok, az egyik *-g* (*-k*), a másik *-ó*, *-ő* képzővel. Ez van a *tarjag*- és *tarjó*-ban is. A *tarj* — igei alapszó, a *-j* képző benne. A szó összefügg a *túr* ,ulcus, blutgeschwür'-ral, amelyet eddig szláv eredetűnek tartottunk, s nyilván a *torlik* (v. ö. *megtörlik* ,accumulari, sich auf häufen') igével is (így magyarázva a *táragy* Nátly-nál: vértorlás). A *torlik* igével való kapcsolás érthetővé tenné a *tarjú* betegségnév *sarjazás* elnevezését is. A *tárgy* > *táragy* is ide tartozik; képzője *-gy*.

Budapest.

Melich János.